

Pozitivist ve Liberal Sosyoloji Görüşleri: Ahmet Rıza ve Sabahattin Bey'in Görüşlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Ümmet ERKAN
Bartın Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü
uerkan@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7806-4886

Özet

Pozitivism, 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından sistemleştirilmiş bir felsefi görüştür. Pozitivism hem bir felsefi akım hem de sosyal bilimler için bir metodoloji olarak kullanılmıştır. Pozitivism, doğal gerçeklikle sosyal gerçeklik arasında bir ayırım yapmaz. Comte'un pozitivism görüşünü onun öğrencilerinden P. Latiffe'ten öğrenen Ahmet Rıza, Osmanlı pozitivistlerinden biridir. Ahmet Rıza pozitivismi kullanarak Osmanlı toplumunu dönüştürmeyi amaçlamıştır. Ahmet Rıza'nın düşünceleri İttihat ve Terakki Partisi üyeleri üzerinde de derin bir etki bırakmıştır. Ahmet Rıza toplumu dönüştürülmesi gerekli olan bir kütle olarak görmüştür. Merkeziyetçi ve homojenleştirme yanlısı Ahmet Rıza'nın görüşleri ile Sabahattin Bey'in görüşleri çatışmıştır. Sabahattin Bey, Le Play'in öğrencilerinden E. Demolins'ten etkilenmiştir. Liberal görüşleri ile tanınan Sabahattin Bey için toplumsal yapıda önemli değişiklikler olmadan istenen sonuçlara ulaşmak olanaksızdır. Onun görüşleri federatif ve bireyci olmuştur. Onun görüşleri Osmanlı ve Türk liberalleri üzerinde etkili olmuştur. Bu iki sosyolojik görüş Türk toplumunda uzun süredir rekabet halinde olan merkeziyetçi ve homojenlik yanlısı muhafazakâr görüş ile bireyci, özgürlükçü ve ademi merkeziyetçi liberal görüşlerin dayanağı olmuştur. Bu makalede Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza ve Sabahattin Bey'in sosyolojik görüşlerinin analizi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Rıza, Sabahattin Bey, Türk Sosyolojisi, Pozitivism.

Positivist and Liberal Sociological Opinions: A Comparative Analysis of Ahmet Rıza and Sabahattin Bey's Thoughts

Abstract

Positivism is a philosophical view systemized by Auguste Comte in the 19th century. Positivism has been used both as a philosophical trend and as a methodology for the social sciences. Positivism does not distinguish between natural reality and social reality. Ahmet Rıza, who learned Comte's view of positivism from his student P. Latiffe, is one of the Ottoman positivists. Ahmet Rıza aimed to transform the Ottoman society by using positivism. Ahmet Rıza's thoughts had a profound effect on the members of the Committee of Union and Progress. Ahmet Rıza thought the society as a mass that needed to be transformed. The thoughts of Sabahattin Bey and as a pro-centralist and as a homogenizers Ahmet Rıza were in conflict. Sabahattin Bey was influenced by E. Demolins, one of the students of Le Play. Sabahattin Bey, who is known by his liberal views, beleives that is impossible to achieve the desired results without significant changes in the social structure. His thoughts were federative and individualist. His opinions influenced Ottoman and Turkish liberals. These two sociological views have been the basis of the centralist and homogeneous conservative view with liberalist and decentralized liberal views which has been competing in Turkish society for a long time. In this article, it is aimed to analyze the sociological views of the Ottoman intellectuals Ahmet Rıza and Sabahattin Bey.

Keywords: Ahmet Rıza, Sabahattin Bey, Turkish Sociology, Positivism.

GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu ağır sorunları çözmek amacıyla arayışlarının hız kazandığı bir çağdır. Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme çabasına öncülük eden kuşak

Tercüme Odası'ndan yetişmiştir. Bu odaya Yunan İsyanı (1821) sonrasında sadece Türk ve Müslüman çocukları alınmaya başlanmıştır (Ortaylı, 2003: 145). Daha önce devlet idaresinde görev alan kozmopolit Osmanlı bürokrasisi yerine göreve getirilen ve çoğunlukla alt sınıflardan gelen Türk çocukları devletin kurtuluşu için çareler arayışına girmiştir. Tercüme Odası'nda Türk çocukları hem yabancı dil öğrenmiş hem de Batı'yı tanıma olanağı bulmuştur. Batı'nın üstünlüğünün nereden geldiği hakkında düşünceler geliştirmiştir.

19. yüzyılda ilk özerk aydın sınıfı da doğmuştur. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimlerin öncülüğünü yaptıkları Genç Osmanlılar hareketi bir dönem Fransa'dan sürdürdüğü muhalefet görevi ile dönemin yönetimini eleştirmiştir. Sarayın artan harcamaları, dış müdahale, kötü yönetim gibi konular en başta gelen eleştirilerdir. Gazetecilik sayesinde geniş bir kitleye ulaşma olanağına kavuşan bu yeni Osmanlı aydın sınıfının çözüm önerisi ise meşrutiyet, anayasal yönetim, güçler ayrılığı ve özgürlüklerdir. Halkı aydınlatma görevini üstlenmiş olan bu Osmanlı aydınları büyük ölçüde Fransız filozofları Rousseau ve Montesquieu'nün düşüncelerinin etkisi altındaydı (Mardin, 1996: 30). Bütün sorunların kaynağında özgürlük eksikliğini görüyor, keyfiliğin önüne geçmek için padişahın yetkilerinin azaltılması ve bir meclis açılmasını gerekli buluyorlardı.

Genç Osmanlılar hareketi Tanzimat dönemi Batılılaşmasına yönelik bir tepkiydi. Tanzimatçılar ülkeyi Batı'nın bir kuklası haline getirmişlerdi. Osmanlı ekonomisi ağır baskılar altındaydı. Diğer yandan Tanzimat reformlarının köksüz, halka uzak, taklitçi bir modernlik üzerinden gelişmesi bir kültür ayrılığı meydana getirmişti. Onlara göre İslam'da demokrasi, meşrutiyet, parlamento gibi temel kavramların kaynağı bulunabilirdi. Genç Osmanlılar döneminde din eski kisvesini kaybederek, ideolojik bir eksen kazanmıştır (Mardin, 2009a: 296). Çünkü bu dönemde artık imparatorluk çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir yapıya evrilmiştir. Yeni bir merkezileşme ve homojenleştirme çabasında din temel faktör olmuştur. Bu II. Abdülhamit'in politikaları ile de uyumludur.

Genç Osmanlılar, Osmanlı bürokrasi sınıfına karşı yeni bir aydın tipinin öncülüğünü yapıyordu. Yukarıdan aşağıya modernleşme fikrine karşı tabandan gelen gücü temsil ediyorlardı. Teokratik bir yapıya sahip, dini birleştirici bir unsur olarak, Batılılaşmayı zorunluluk olarak gören ve imparatorluğun çeşitli unsurlarını bir arada tutmanın yollarını arayan bir aydın sınıfıydı. Saray karşısında basını, yayıncılığı, edebiyatı, tiyatroyu kullanan ve halka seslenen bu Genç Osmanlılar devlet dışından bir muhalefet fikrini de başlatıyorlardı. Zayıf tarafları aralarında bir birlik yoktu. Kişisel ihtirasları bazen düşüncelerinin önüne geçebiliyordu.

Genç Osmanlılar hareketinin iki önemli isminden biri İbrahim Şinasi'ydı. Gazeteci kimliği ile tanınan Şinasi, halka ulaşmaya çalışan ilk özerk Osmanlı aydınıydı. Gazetecilikle etkili bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştı. Gazetecilik aynı zamanda dil üzerinden millet inşası için de önemli bir işlev üstlenmiştir. 1860'ta Agâh Efendi ile beraber "*Tercüman-ı Ahval*" gazetesini çıkarttı.¹ Gazetede kültürel bir radikalizmi takip etti. Bazen siyasal konulara da değinerek, gerekli olduğunu düşündüğü reform ihtiyacını yazdı. Gazete, Şinasi tarafından, Avrupa'nın entelektüel gelişmeleri konusunda Türk aydınlarına ulaştırmak gibi bir hedef de taşıyordu. Şinasi yurtdışına kaçınca gazetenin başına Namık Kemal geçti. Daha açık sözlü ve politik üslubuyla iç ve dış sorunlar üzerinde yazılar kaleme aldı.

¹ Şinasi "*Tercüman-ı Ahval*" gazetesinin niçin çıkarıldığını açıklarken şunları söyler: "İmdi işbu gazete ahvâl-i dâhiliye ve hâriciyyeden müntehap bazı havâdisi ve maârif-i mütenevvia ile sâir mevâdd-ı nâfiya dâir mebâhisi neşr ü beyâna vâsita olacağından nâsî, Tercemân-ı Ahvâl unvânı ile tesmiye olunmak münasip görüldü." (Akt. Parlatır, 2005: 166).

Namık Kemal'in fikirlerinin temelinde iki kavram vardı: "hürriyet"² ve "vatan". Namık Kemal için hürriyet ve vatan fikirleri bütün Osmanlı tebaasının bir arada tutacak kavramlardı. Böylece anayasal bir devlet çatısı altında bütün Osmanlı unsurları eşit yurttaşlık elde edecek ve ayrılıkçı fikirlere itibar etmeyeceklerdi (Ülken, 1994: 101). Bunun için de seküler bir vatan kavramı ve seküler bir hukuk sistemi inşa edilmeliydi. Fakat bunu Müslümanların kabul edebilmesi için bunların İslami kökenden gelmesi ve İslami meşruluk düzeylerine uygun olması gerekiyordu. Bunun içinde İslami terminolojiyi kullandı.

Genç Osmanlılar hareketi Namık Kemal'in ölümü (1888) ve yeni Osmanlı muhalefet hareketinin liderliğini üstlenecek olan Ahmet Rıza'nın Paris'e gitmesi üzerine sona ermiş oldu. Ahmet Rıza, Paris'te kaldığı süre boyunca A. Comte'un öğrencilerinden P. Latiffe'den pozitivizm dersleri aldı. Ona göre Osmanlı toplumu gibi geri kalmış toplumları kurtaracak olan tek çare pozitivizmdi. Jön Türk hareketi içerisinde fikirleri ile etkili olan diğer bir isim saray kökenli Sabahattin Bey'di. Sabahattin Bey, Fransa'da kaldığı süre boyunca Le Play'ın öğrencilerinden E. Demolins'ten etkilenmişti. Demolins'ten ilhamla Osmanlı toplumunun kurtuluşu için çareler geliştirmişti. Onun düşüncelerinde liberal tonlar ağır basıyordu. Bireysel girişim, özerk birey, federatif yönetim, eğitim ve aile yapısının bireyci biçimde yeniden düzenlenmesi, özgürlüklerin artırılması temaları öne çıkıyordu.

İki ayrı Fransız sosyolojisinden ilham alan A. Rıza ve Sabahattin Bey, iki ayrı toplum tasavvuruna ulaşmıştı. A. Rıza toplumu işlenmeye hazır bir kütle olarak görüyordu. Doğa yasaları gibi kesin toplum yasaları ile bütün sorunlar çözülebilirdi. Bunun için doğru bir reçete ve bunu uygulayacak olan toplum mühendislerine ihtiyaç vardı. Sabahattin Bey'e göre ise toplumsal bünye değişmeden reformların uygulanması mümkün olamazdı. Bunun için özerk, girişimci bireylere ihtiyaç vardı. Eğitim sistemi yeniden düzenlenmeli, bireylerin yeteneklerini açığa çıkarmalıydı.

Bu çalışmada Jön Türk hareketinin iki önemli ismi olan Ahmet Rıza ve Sabahattin Bey sosyolojik görüşleri inceleme konusu yapılmıştır. Bunun için tarihsel analiz yöntemi uygulanmış, arşiv ve kaynak taraması yapılmıştır. Eleştirel söylem analizi ile her iki sosyolojik görüşün temelleri ve karşılaştırılması amaçlanmıştır.

1. JÖN TÜRK MUHALEFET HAREKETİ

Jön Türk hareketi kendilerinden önceki Genç Osmanlılar hareketinden ayıran temel özelliklerinden biri saray ve hükümetle ilişkilerini kesmiş olmalarıydı. Ahmet Rıza kendisine sunulan hiçbir teklifi kabul etmemiştir. Ayrıca bu hareket büyük ölçüde yabancı sosyolojik görüşlerin Türkiye'de mümessilliğini yapıyordu. Aralarında biyolojik materyalistler, hümanistler, pozitivist ve liberaller yer alıyordu. Abdülhamit idaresini devirmek dışında ortak tarafları neredeyse yoktu. Abdülhamit devrildikten sonra hangi siyasi programın takip edileceği belli değildi ve hatta Abdülhamit'in nasıl devrileceği konusunda bile bir ittifak sağlamış değillerdi (Hanioğlu, 1981: 274). Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza, Hoca Kadri Efendi, Halil Ganem, İsmail Kemal, Derviş Hima, Tunalı Hilmi, Sabahattin Bey, Bahriyeli Rıza gibi isimler Jön Türkleri oluşturuyordu.

Tanzimat'ın telifçi Batılılaşmasının işe yaramaması Jön Türklerde Batılılaşmanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı fikrini doğurmuştu. Batı model alınacaksa tümüyle model alınmalıydı. Batı'yı kültüralist bir yaklaşımla değerlendirmeyen ve onun evrensel bir model olduğunu düşünen Jön Türkler bu modelin Batıyla aynı geçmişli paylaşmayan, aynı kültürel geleneklerden gelmeyen, aynı "ethos"a sahip olmayan toplumların da Batı'dakine benzer bir sosyal ve siyasal düzen kurabileceği

² "İnsan hürdür, o daima hürriyet talep eder. Beşeri ondan mahrum etmek, gıdadan mahrum etmek gibidir." (Kemal, 1868).

iddiasını taşıyordu (Tekin, Toker, 2009: 82-83). Batı modernliği doğadaki düzene benzer bir biçimde akıl üzerine kurulu, evrensel ve bilimsel bir gerçeğin taklit edilmesi şeklindeydi. Bir yandan geleneksel meşruiyetin kaynağı olan gelenek dışlanıyor, geleneğe karşı akıl ve bir kopuş düşüncesi öne çıkarılıyor; diğer taraftan akıl kavramı pozitivist bir temelde yorumlanarak, modern Batı düşüncesinde ortaya çıkan aklın özgürleştirici, eleştiri ve yargı gücü dışlanarak dogmatik bir akıl kavramı işlerlik kazandırılıyordu.

Bu pozitivist anlayış toplumsal olguların doğal olgular gibi işlediğini ve belirli yasalara bağlı olarak değiştiğini ve ilerlediğini savunuyordu. Toplum ve doğa hakkında bilgilerimiz insansal dünyanın da kontrol edilebilir ve denetlenebilir bir hale gelmesi anlamını taşıyordu. Bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu da “pozitivist bir otoriteryanizm”e dayanıyordu (Toker, Tekin, 2009: 84-86). Burada siyaset bir “sosyal teknik” haline geliyordu. Sosyal bir teknik olarak siyaset toplumsal ilişkileri yani sosyal olguları “üretme” ve “denetleme” işlevi görüyordu. Böylece devlet toplumu denetleyecek ve devletin bekası da bu yolla sağlanacaktı. Toplum “imal edilebilir” bir nesne gibi görülüyordu. Bu düşünce siyasal ve toplumsal organizasyonun, doğa veya Tanrı tarafından verilmiş olmadığı, aksine insanlar tarafından tesis edilen “yapma” bir şey (artifact) olduğu düşüncesiydi. Bu ise bir meşruiyet krizini haber veriyordu. Modern siyasi düşüncede bu meşruiyet krizine karşı iki yanıt geliştirilmişti. Liberal felsefe “doğal haklar” kavramından yola çıkarak bir insan hakları teorisi inşa ediyordu. Cumhuriyetçi felsefe ise “halk egemenliği” düşüncesine dayalı olarak temellendiriliyordu. Her iki düşüncede modernliğin özgürleştirici boyutlarını kuruyordu. Liberal felsefe bireye devlet karşısında moral bir dokunulmazlık sağlamıştı. Cumhuriyetçi siyaset felsefesi ise siyasal katılımı merkeze alarak bir kamusal alan teorisi geliştirmiş ve böylece yurttaş özgürlüğünü sağlamıştı.

Jön Türkler, toplumsal sorunların tabiat kanunları ile açıklanabileceğine inanıyorlardı. Modern bilim bütün bu sorunlara çözümler bulabilecekti. Toplumsal sorunları bir fizik bilimi gibi kesin, kurallara bağlı biçimde halledebileceklerini söylüyorlardı. Bu görüşleri daha çok Comte sosyolojisinin temsilcisi sayılan Ahmet Rıza temsil ediyordu. Toplumsal olgular doğal olgular gibi ele alınıyordu. Toplumun doğal evrim sürecine kendiliğinden geleceğine inanılıyordu. Halk sadece yönlendirilmesi gereken bir kitleydi (Kahraman, 2010: 38-39). Özellikle Gustave Le Bon’dan etkilenen bu düşünce Jön Türklerin hızla seçkin ve yönlendirici fikirlere kapılışlardı.

Kahraman’a göre Jön Türkler dört önemli toplumsal ve kültürel değişime dayanan bir hareketti. Birincisi düşüncede sekülerleşme ve olayları rasyonel değerlendirmeye başlama. İkincisi günlük gazete ve romanın yayınlanmaya ve geniş bir kitleye ulaşması ile bir kamuoyu ve okuyucunun doğması. Üçüncüsü ise geleneksel ulema sınıfından farklı yeni bir entelektüel sınıfın doğmasıdır. Bu yeni sınıf yeni fikirlere açık ve yeni sosyal sınıflara dayanıyordu. Dördüncüsü ise vatan (the country) ve millet (notion) kavramlarının doğuşuydu. Bunun kaynağında ise özellikle Fransız romantiklerinden (Victor Hugo) etkilenen Namık Kemal’in etkisi yer alıyordu (Kahraman, 2007: 51).

Mardin’e göre Jön Türkler için kullanılacak tanımlama “bürokratik muhafazakarlık”tır. Onlar K. Mannheim’in dile getirdiği “ideoloji” ve “ütopya” ayrımında ideolojik alt yapıyı sağlamaya çalışırken önlere yeni bir ütopya koyamadılar (Mardin, 1996: 221). Bu yönüyle var olan ideallerin muhafaza edilmesini hedeflediler. Hala önemli ölçüde Osmanlıcıydılar. Bunu da bürokratik bir kadro ve elit bir sınıfa dayanarak yapmayı deneyeceklerdi.

Avrupa’da geleneksel olarak “Jeune Turc” adıyla tanınan grup içinde, üç önder sivrilmişti. Bunların birincisi Ahmet Rıza (1859–1930), ikincisi Mehmet Murat (1853–1912), üçüncüsü Prens Sabahattin’dir (1877–1948). Ahmet Rıza grubu açıkça Pan-Ottomanist, Mehmet Murat açıkça Panislâmist’ti. Prens Sabahattin’e göre ise iki reformun başarılı olamayışının nedeni ne Mithat Paşa ne de II.

Abdülhamit'tir. Osmanlı toplumunun yapısının niteliğindedir. Asıl dava, II. Abdülhamit'i devirmek değil, Doğulu toplum tipinden Batılı toplum tipine geçmektir. Bunların görüşleri etkili olmakla birlikte, 1908 sonrasında kişi olarak hiçbiri önemli bir rol oynamamıştır (Berkes, 1973: 393).

1.1. Ahmet Rıza Bey'in Sosyolojik Görüşleri ve Pozitivizm

Ahmet Rıza Bey Jön Türk hareketinin en önemli ismiydi. Fransız pozitivistinden ilham alan Ahmet Rıza, toplumun nasıl dönüştürülebileceği ile ilgili bir reform programı hazırlamıştı. Onun pozitivist görüşleri sadece Osmanlı aydınları üzerinde değil Türk aydınları ve devlet adamları üzerinde de etkili olmuştur.

Ahmet Rıza'nın annesi Müslüman olmuş bir Avusturyalıydı. Babası ise İngiliz Kemal olarak bilinirdi. Ahmet Rıza, Galatasaray Lisesinde okudu. Tarım öğrenimi için Fransa'ya gönderildi. Paris'te liberal bir eğitim aldı. Fransızca bir Fransız kadar iyi konuşan bir Türk'tü (Ramsaur, 2004: 38). Döndüğünde Bursa Milli Eğitim Müdürlüğü yaptı. Daha sonra burada çözüm önerilerini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca Paris'e gitti. Paris'te kaldığı sıralarda Auguste Comte'un öğrencisi Pierre Lafitte'den³ pozitivistliği⁴ öğrendi. 1895 yılında Paris'te diğer sürgünlerle birlikte "Meşveret"i yayınlamaya başladı. Derginin sloganı "İntizam ve terakki" idi. Dergi kaçak olarak İstanbul'da dağıtılıyordu. Bu fikirler bilhassa öğrenciler arasında ilgi gördü.

Ahmet Rıza Bey, Paris'te Türkçe ve Fransızca çıkarmış olduğu Meşveret (Danışma) dergisinde pozitivistliğe bağlı kalarak amaçlarının Osmanlı milletini bilimsel yöntemlere göre ilerletmek olduğunu dile getirmişti. "Medeniyet yolunda ilerleme" isteği belirtiliyor fakat bunun "Osmanlı unsurunu" zayıflatacak şekilde yapılmaması gerektiği vurgulanıyordu. Program Osmanlıların "Doğu medeniyet"lerinin "orjinalite"sini korumaları gerektiğini ve "Batı'dan ancak bilimsel eğitimin genel sonuçlarını, ancak tam anlamıyla kaynaştırabilecekleri ve bir milletin hürriyete doğru yolunu aydınlatabilecek olanları" almakla yetineceklerini anlatıyordu (Mardin, 1996: 75-76).

Ahmet Rıza 1895 yılından 1897 yılına kadar düzenli olarak İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak "Meşveret" dergisini çıkarmıştır. Derginin 1. sayısında Ahmet Rıza Bey Osmanlı İttihat ve Terakki Komitesinin amaçlarını şöyle anlatır:

"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti din ve millet ayırmayarak bütün Osmanlıları ittihath ve ittifaka davet ediyor. Birleşmek ve menafi-i umumiyenin muhafazasına elbirliği ile çalışmak için evvela

³ Ahmet Rıza Bey Pozitivist Pierre Laffitte ile olan ilişkisini şöyle izah eder: "1889'a kadar Türkiye'de Milli Eğitim Müdürlüğü ile meşgul oldum. Bu tarihten itibaren Paris'e gelerek çağdaş fikir hareketlerini bol bol etüd etmek için görevimi bıraktım. Zaten daha önceden pozitivist doktrine tamamen bağlanmışım. Kendisine çok şey borçlu olduğum M. Pierre Laffitte'in kıymetli yardımı sayesinde bilgi alanımı genişletebildim. Böylece yavaş yavaş memleketimizde uygulanan öğretime tatbik edilebilir bir takım reform projelerini kavramaya başladım." (Korlaelçi, 2000: 47).

⁴ Pozitivizm, Hegelci Spekülatif Felsefe'nin etkisinin çözülmesi ile birlikte, yani 19. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa (Auguste Comte'un Pozitivizmi), İngiltere (John Stuart Mill'in İngiliz Ampirizmi) ve Almanya'da (kaba – materyalizm olarak) yayılmaya başlamıştır. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, 461. Pozitivizm doğa bilimlerine uygulanan yöntemlerin toplum bilimlerine de uygulanabileceğini savunur. Pozitivizmin etkisini hissettirdiği dönem Avrupa'da devrimci hareketlerin güç kaybettiği ve düzen yanlısı fikirlerin baskın olduğu III. Napolyon dönemidir. Pozitivizm, kendisini, tarihsel gelişmeyi kırılmalar ve sınıfsal çatışma üzerine kuran Marksizm'e taban tabana zıt bir biçimde toplumsal düzeni tehdit etmeyen "toplumsal bir bilim" olarak tarif ediyordu. Pozitivizm'de, ilerleme, sadece toplumsal düzenin sağlanmasından sonra gündeme gelmeliydi. Burada, toplumsal yapı, bir organizma olarak ele alınıyor; toplumu meydana getiren unsurlar arasında uyumlu bir birliğin var olduğu öne sürülüyordu. (Narski, 2006: 65).

ahalide vatanın nefii ve ziyarı ve selamet-ü tehlikesi hakkında bir fikri umumi olmalıdır. Cemiyetin maksadı *Meşveret* vasıtasıyla ahaliye hükümet-i haziranın seyyiatı yüzünden giriftar olduğu halin vahametini ve memleketin ihtiyacını ve inkılabın lüzümüne tefhim ederek ittihadın eshabını hazırlamak ve ahval-ı idare-i devletin islahı yolunu müzakere etmektir.” (Rıza, 1895: 1).

Osmanlı isimli bir dergide ise Ahmet Rıza Bey, bütün amaçlarının ilerlemek olduğu tekrar dile getirmişti. Bu ilerleme düşüncesinin sadece Türkler için değil, bütün Osmanlı unsurları için bir kurtuluş çaresi olduğunu dile getirmişti: “Medeniyet yolunda ilerlemek dileğindediz, ancak amacımızın Osmanlı unsurlarını güçlendirmek ve kendi varoluş koşullarına saygı beslemek şartıyla ilerlemek olduğunu kesinlikle bildiririz.” (Rıza, 1898: 5-6). Osmanlılık fikri imparatorluğun bütün unsurlarının eşit kabul edilmesi ilkesine dayanıyordu. Hiçbir Osmanlı vatandaşının diline, milliyetine, dinine dokunulmayacaktı. Buna karşılık onların da devlete olan bağlılık ve sadakatlerini devam ettirmeleri gerekiyordu.

Ahmet Rıza Bey’in düşüncelerinin temelinde pozitivism vardı. Comte’a göre pozitivism sosyal olguların da doğal olgular gibi bilimsel yöntemlerle incelenbilmesini sağlıyordu. Yerçekimi yasaları gibi sabit sosyal yasalara ulaşmamızı sağlayacaktı. Benzer görüşleri Ahmet Rıza Bey’de savunmuştu. Ahmet Rıza’ya göre maddi varlıklar birbirlerine belirli kanunlarla bağlıydı ve hiçbir şeyin bunu değiştirmesi mümkün değildi. “Cihanın kudret ve serveti vatanımızda toplansa kavanii tabiyenin hükmünü değiştirmez. Küre-i Arzın üzerindeki dağlar, nehirler nasıl bir kanuna tabi ise, hayatı o Kürre’ye merbut olan insanlar da her şeyde kavanin-i tabiyeye itaat ve inkıyat etmeye mecburdurlar.” (Akt. Mardin, 1996: 134).

Ahmet Rıza’nın pozitivist fikirlerinde din de işlevsel olarak değerliydi. Onun için din, toplumu kaynaştıran bir çimento işlevi görüyordu. Ahmet Rıza’nın pozitivismde kaymasında pozitivistlerin dinin sosyal rolü konusunda daha müsamahakâr olmasının da etkisi vardı. “Hakikat şudur ki din cemiyette temel bir rol oynar. Din milletin mukadderatı üzerinde fevkalade büyük bir tesir icra eder. Birçok çatışma ve derin düşünceye sebebiyet verir. Bunun içindir ki her hükümet (dine) büyük bir ehemmiyet vermek mecburiyetindedir.” (Akt. Mardin, 1996: 152). Ona göre din toplumsal uyumu ve barışı sağlayacak en önemli etkenlerden biriydi. Bu yönüyle Ahmet Rıza bir pozitivistti fakat materyalist değildi. İşlevselci sosyologların savunmuş olduğu görüşleri sürdürmüş, sosyal kurumların toplumda oynadığı rollere vurgu yapmıştır. Din de toplumsal yaşamda bütünleştirici bir etki sağladığı için Ahmet Rıza için önemini korumuştur.

Ahmet Rıza’nın savunmuş olduğu pozitivism bir yönüyle de aydın elitizmidir. Toplumsal sorunların kaynağını tespit eden aydın bir sınıfın öncü (avantgard) rolüne ihtiyaç vardır. Aydınlar ve siyasal seçkinlerin desteğinde başlatılacak reform programları ile halkın teolojik aşamadan pozitif aşamaya geçirilmesi gerekir.

Ahmet Rıza’nın önem verdiği konulardan biri de Osmanlı azınlıklarının hürriyetiydi. Fakat bu özgürlüklerin bir dış müdahale ile düzenlenmesi fikrine kesin olarak karşı çıkmıştı. “Osmanlı otoritesi yerine yabancı güçlerin dolaysız olarak müdahale etmeleri teklifini karşıyız. Bu, bir çeşit bağınazlık olarak nitelenmemelidir, zira bizler dinin kişisel bir sorun olduğu kanısındayız, bizleri böyle düşünmeye yöneltten medeni ve milli gururumuzun doğurduğu kanuni hakkımız olan bir duygudur.” (Akt. Ramsaur, 2004: 40-41).

1900’de Parlamentolar arası Kongre’ye gözlemci olarak katılan Ahmet Rıza’nın kongre izlenimleri hayal kırıcı olmuştu. Kongrede delegelerin genel fikrinin Osmanlı Devleti’nin kendi iç imkânlarına bırakıldığı takdirde hiçbir zaman samimi bir reform gerçekleştirmeyeceği fikrinin egemen olduğunu

görmüştü. Ona göre Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ndeki reformlar konusunda samimi değillerdi ve sadece kendi çıkarlarını düşünüyorlardı. Onların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli müdahale ederek kendi emperyalist çıkarlarını kolladıklarını düşünüyordu. "Ecnebinin mülkümüzde icra-yı hükümet değil işimize hariçten müdahale etmelerini bile namus ve haysiyet-i milliyeye bir ar sayarız." (Rıza, 1896a)

Ahmet Rıza için azınlık sorunlarının çözümü Osmanlılık kimliği altında birleşmekti. Osmanlı vatandaşlarının tümünü ortak bir potada eriterek onlara temsil edilme hakkı tanıyarak devletin devam edebileceğine inanıyordu. ".. Biz umum Osmanlıların hukuk ve menafini daima kanun dairesinde müdafaaya çalıştık. Türk'ü Ermeni'den, Rum'dan asla ayırmadık. Para için, can yakan, istiklal fikriyle ayaklanan, bizden ayrılanları- hangi din ve milletten olursa olsun- Osmanlı menafine düşman sayarız..." (Rıza, 1896b: 1).

1.2. Sabahattin Bey'in Liberal Sosyoloji Görüşleri

Sabahattin Bey 1879 yılından İstanbul'da doğmuştur. Babası, Osmanlı Adliye nazırlarından Mahmut Paşa, annesi sultan Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan'dır. Babasının konağında özel eğitim görmüş; Arapça, Farsça ve Fransızca'yı küçük yaşta öğrenmiştir. İç politik mücadeleler, demir yolları imtiyazları gibi nedenlerden çıkan tartışmalar dolayısıyla 1899 yılında Avrupa'ya kaçan babasına kardeşiyle birlikte eşlik etmiştir. Yurt dışında bulunduğu süre zarfında çeşitli beyannameler yayınlamıştır. Kardeşiyle birlikte bir ara Mısır Hıdivi'nin yanında bulunmuş ancak; daha sonra Avrupa'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.

Sabahattin Bey, Ahmet Rıza'dan farklı olarak Le Play ve onun öğrencilerinden E. Demolins'ten ilhamını almıştı. Edmond Demolins "*Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neden İleri Geliyor*" isimli kitabından etkilenmiş olan Sabahattin Bey, Osmanlı toplumunun gelişmesi için gerekli reçeteyi burada bulmuştu (Ramsaur, 20044: 102).

Demolins'e göre toplumlar ikili bir sınıflamaya tabi tutuluyordu. Birincisi "communautaire" (Cemaatçi) diğeri ise "particulariste" (Bireyci) idi. Birinci toplumda birey yerine aile, kabile, klan veya devlet geçiyordu. Bu tip Doğu'ya özgü, cemaatçi toplumlardı. Burada birey gelişmemişti. İkinci tip toplum tipinde ise birey öne çıkıyordu. Buna örnek ise özellikle Anglo-Sakson toplum yapısıydı. Doğu'da birey öne çık-a-madığı için bu toplumlar ilerlemeye kapalı, statik, baskı ve despotizm altında yaşayan, halkın sürü sayıldığı toplumlardı (Berkes, 1973: 397-399). Sabahattin Bey'e göre Tanzimat'tan beri yapılan bütün reformların başarısız olmasının en önemli nedeni toplumsal yapımızda herhangi bir değişimin olmamasıydı. Birinci tipten ikinci tipe geçmeyi başarmadan, siyasal alanda bir değişimin gerçekleşmesi mümkün değildi. Toplumsal yapıyı değiştirmenin yolu ise yeni bir hükümet ve yeni bir eğitim sistemi geliştirmekti. Merkezîyetçi olmayan bir yönetim (Âdem-i Merkezîyet) ile, bireyci bir eğitim sistemi (Teşebbüs-ü Şahsi) yeni toplumun ortaya çıkabilmesini sağlayacaktı.

Her şeyin devlete bağlı ve devletin izni ile yapıldığı bir ülkede kişilerin yeteneklerini göstermesi mümkün değildi. Hatta ülkedeki çeşitli unsurların birbirine bağlanması da mümkün değildi. Çözüm Türkleri memuriyet tutkusundan kurtararak ve imparatorluğun içindeki alt din ve kültür guruplarına kendi kimliklerini geliştirme imkânları sağlamaktı (Mardin, 2009a: 99-100). Osmanlı memur zümresinin tahakkümü altındaydı.

Sabahattin Bey'e göre toplumsal zaafımız, eğitim sistemimizde bireysel teşebbüse yer verilmemiş olmasındaydı. Alt tabakalar hem bilgisiz ve hem de fakir oldukları için durumlarını düzeltememekte,

orta sınıflar ise devlet memuriyeti ve askerlik gibi mesleklere yönelmektedir. İş bilen devlet memurları yozlaşma ve anarşi yüzünden saf dışı bırakılmaktadır (Ramsaur, 2004: 104). Bu yozlaşmadan kurtulmanın yolu ise Batı uygarlığından bir şeyler öğrenmiş “aydın” bir gençlikti. Bu aydın gençler “bağımsız ve üretken mesleklere” yönelerek halka örnek olmalıydı.

Sabahattin Bey 4 maddelik bir eylem plan hazırlamıştı:

1. Türk halkları arasında özel teşebbüse yönelmiş ve idari ademi merkezîyetçilik için savaşmak amacıyla toplumsal bilimlere karşı bir ilgi uyandırmak.
2. Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren çeşitli ırklar arasında bir uzlaşma sağlamanın yollarını aramak.
3. Daha çağdaş uygarlık düzeyindeki ülkelerde Osmanlıların haklarını savunmak ve lehte bir fikir akımı yaratmak.
4. Ülke içinde bu programı gerçekleştirmekle uğraşacak ve bu akımın karşısında uygulanacak baskılar karşısında direnmek üzere topluluklar ve komiteler kurmak (Ramsaur, 2004: 104).

Prens Sabahattin toplumsal “tabu”lara dokunmuş biridir (Mardin, 1996: 210). O, toplumsal kurtuluşun temellerine inmeye çalışmış ve çözümün ancak yeni bir insan ideali ile mümkün olabileceğini düşünmüştür. Onun fikirleri; toplumu çözümlenmeye yarayacak yeni bir sosyal teori ve buna uygun bir insan tasavvuruna dayanır. Bu belirlenen ideal bireyi şekillendirecek bir eğitim sistemidir.

Sabahattin Bey, açıkça otoriter bir modernlik projesi yerine, toplumsal yapıda liberal bir değişme taraftarlığı yapıyordu. Liberal Batı düşüncesinin temeli olan bireyi öne çıkarmayı teklif ediyor, bunun için toplumsal yapıda bir reform önerisi yapıyordu. Onun bu görüşleri Osmanlı toplumu için kısa vadede çözüm üretilecek bir sosyal program değildi. Türklerin ağırlıklı olarak memurluk yaptığı bir siyasal yapıda memuriyet sistemini eleştirmek ve devletin toplumsal hayattan el çekmesini beklemek hayalci bir yaklaşımdı. Onun görüşleri bu nedenle tehlikeli bulunmuştu.

Buna rağmen Sabahattin Bey’in üstün hitabet yeteneği, sosyal sorunların temellerini inebilmesi etrafında belirli sayıda bir muhalefet üyesinin toplanmasını sağlamıştı. Onun çağrısı ile 1902 yılında “I. Jön Türk Kongresi/Osmanlı Liberalleri Kongresi” Paris’te toplandı. Sabahattin Bey bu kongrenin toplanma sebebini şöyle açıklıyordu:

“Maksadımız menfaatten müttehit olduğu halde meslekten müteferrik olan ve o tefrika yüzünden telafisi gayr-ı kabil bir felakete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi, ilh... vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarın ki hükûmet-i adilenin temel taşlarını ârâ-yı umumiyye-i Osmaniyye’nin inzimamiyle vaz’a çalışmaktır.” (Akt. Fesch, 1999: 52).

Kongre sonrasında Damat Mahmut Paşa etrafında toplanan çoğunluk “Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti” adı altında örgütlenmeye karar vermişti. Kongrede alınan kararlara eklenen bir madde büyük tartışma yaratmıştı. Bu, Batılı devletleri, düşünülen reformlar ve Osmanlı Devleti’nin azınlıklar sorununu barışçıl yollardan gidermek için yardıma çağırıyordu. Ahmet Rıza ve Halil Ganem ikilisi bu maddeye kesinlikle karşı çıktılar fakat engel olamadılar.

Dış müdahale konusu Sabahattin Bey ve Ahmet Rıza grupları arasında bir ayrılık yaratmıştır. Dış müdahaleye onay veren Sabahattin Bey’e karşı Ahmet Rıza dış müdahaleyi reddetmiştir. Bu iki grup

arasındaki bir diğer ayrılık noktası ise federatif yönetim konusunda yaşanmıştır. Sabahattin Bey, azınlıklara özerklik verilebileceğini belirtmiş, gevşek bir konfederasyonla Osmanlı Devleti'nin yönetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Rıza ise üniter devletten ödün vermemiş, federasyona karşı çıkmıştır. Bu kongre sonunda iki grup iyice ayrılmıştır.

SONUÇ

Tercüme odasının kurulması özerk bir aydın sınıfının doğuşunu da sağlamıştır. Odaya alınan Türk/Müslüman çocukları zaman içerisinde hem sarayda önemli görevler üstlenmiş hem de Osmanlı aydınları olarak ülkenin kurtuluşu için çareler aramıştır. İlk Osmanlı muhalefet hareketi olan Genç Osmanlılar yaşanan sorunların kaynağında kötü yönetim, kaynakların yanlış kullanılması, baskı ve keyfiliği görmüştür. Bunun için de Rousseau ve Montesquieu'den ilham alarak anayasal yönetim, meşrutiyet ve güçler ayrılığını önermiştir. Gazetecilikle geniş bir kitleye ulaşma olanağına kavuşmuştur.

Jön Türk hareketi içerisinde iki isim öne çıkmıştır. Bunlar, pozitivist görüşleri ile tanınan Ahmet Rıza ve liberal görüşleri savunan Sabahattin Bey'dir. Ahmet Rıza sosyolojik olarak P. Latife'ten beslenmiş, yerçekimi kanunları gibi sabit toplumsal yasalar aramıştır. Ahmet Rıza için pozitivism bütünlüklü bir toplum projesidir. Otoriter bir modernleşme taraftarı olan Ahmet Rıza'ya göre toplum bilimsel bir yöntemle, aydın/bürokrat bir sınıf öncülüğünde modernleştirilmelidir.

Sabahattin Bey ise sosyolojik olarak E. Demolins'ten ilham almıştır. Ona göre yaşadığımız sorunların temelinde merkezîyetçi yapı ve cemaat anlayışı vardır. Liberal bir toplum teorisine dayanan Sabahattin Bey'in görüşleri toplumsal yapıda bir dönüşüme dayanmıştır. Onun için özerk ve girişimci bir birey yaratılmadan sorunların çözülmesi olanaksızdır.

Ahmet Rıza ile Sabahattin Bey arasındaki temel çatışmalar dış müdahale ve federatif yönetim konusunda yaşanmıştır. Azınlıkların haklarını kabul eden iki isim de bu hakların federatif bir yönetimle mi yoksa üniter bir devlet içerisinde mi olanaklı olduğu konusunda fikir ayrılığı yaşamıştır. Ahmet Rıza hem federasyona hem de dış müdahaleye karşı çıkmıştır.

Bu iki farklı sosyoloji görüşü Osmanlı sonrasında merkezîyetçi ve liberal olmak üzere iki farklı siyasi eğilimin oluşmasını da sağlamıştır. İttihat Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında yaşanan çatışma, zaman içinde farklı siyasi partilerin benzer bağlamlarda ayrışması ve farklı siyasi kimliklerinin oluşmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Mardin, Şerif (1996). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.

Mardin, Ş. (2009a). *Türk Modernleşmesi*, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul.

Mardin, Ş. (2009b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, 9.Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İ. Çetin, N. (2005). *Şinasi Bütün Eserleri*, Ankara, 2005, 166.

Namık K., “Hürriyet”, *Hürriyet*, 31 Ağustos 1868.

Ülken, H. Z. (1994), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 4. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, Ş. (1981). *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Tekin, S. , Toker, N. (2009). “Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık* İçinde, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, 5. Baskı, İstanbul.

Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*, 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Kahraman, H. B. (2007). “From Culture of Politics to Politics of Culture”, *Remaking Turkey: Globalization, Alternative Modernisaties, Democrasies*, Keyman, Emin Fuat (Ed.) New York: Lexington Books, December.

Berkes, N. (1973). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Lewis, B. (2007) *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Çeviren: Prof. Dr. Metin Kırıatlı, Ankara.

Ramsaur, E. E. (2004). *Jöntürkler: 1908 İhtilali’nin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Korlaelçi, M. (2000). *Pozitivizm’in Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, Hece Yayınları, Ankara.

Narski, İ.S. (2006). “Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” **Pozitivizm** İçinde, Ed. Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Rıza, A. (1895) “Mukaddime”, *Meşveret*, 13 Cemaziyülahir 1313, s. 1.

Rıza, A. (1896a). “Mısır”, *Meşveret*, 18 Şevval 1313.

Rıza, A. (1896b) “Hükümeteşizlik”, *Meşveret*, no. 17, 13 Rebiyyülevvel 1314, s.1.

Rıza, A. (1898) “Osmanlı”, *Osmanlı*, no.3, 1 Kanunusani 1898-9, 9 Recep 1315, s. 6-7.

Fesch, P. (1999); *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul.